

Aleksander K. Gavrilov

Jakov M. Borovski, pesnik latinščine v Sovjetski zvezi

Obiskovalcem Sankt Peterburga¹ včasih pokažejo Klasično gimnazijo, državno šolo številka 610, ki je bila ustanovljena malo pred letom 1991. (S klasičnimi gimnazijami je oktobrska revolucija ravnala še bolj brutalno kot z univerzami.)² Nekateri imajo priložnost, da vidijo klasično knjižnico, imenovano *Bibliotheca classica*, ki deluje v okviru gimnazije. Za to izkušnjo se lahko po sedemdesetih letih komunistične diktature zahvalijo mnogim posameznikom, okoliščinam in ustanovam. Med osebnostmi, ki so pomagale pri tej mali renesansi, je bil pomemben tudi eden izmed znamenitih univerzitetnih učiteljev in učenjakov nesrečnega dvajsetega stoletja, Jakov Markovič Borovski. Rodil se je v Ukrajini leta 1896 in umrl leta 1994 v Sankt Peterburgu, potem ko si je mesto izbralo nazaj svoje zgodovinsko ime. Znano je, da mora v Rusiji človek živeti dolgo, če želi dočakati uresničitev svojih načrtov. Borovski je imel to srečo. Bil je človek s poglobljenim znanjem in močnim občutkom za družbeno odgovornost, dočakal pa je več kot sedemindvetdeset let. Njegovo zanimanje za klasično izobrazbo, natančneje rečeno za klasično sestavino visokih izobrazbenih standardov, je bilo razvidno že v njegovi prvi anonimni objavi v ruskem časopisu *Germes*,³ kjer se je posvetil temu vprašanju. Leta 1918 je Borovski verjel v isto načelo kot leta 1988 — da je gimnazija, kjer učenci berejo literarne tekste v klasičnih jezikih, nepogrešljiva sestavina

1 Prvi zasutek te razprave je bil predstavljen na letni konferenci Euroclassica, ki so jo prvič v zgodovini Ruske federacije priredili v Sankt Peterburgu septembra 2007. Pričujoči oris osvetljuje politični vidik iste širše obravnavane teme za zbrano delo Jakova M. Borovskega, *Opera philologica* (Sankt Peterburg: Bibliotheca Classica Petropolitana, 2009), 562–617.

2 Odlok, ki je bil sprejet 30. maja 1918, je šole reorganiziral v takoimenovano »enotno šolo dela« [jedinaja trudovaya shkola]. Da boljševikom ne bomo delali krivice, je treba omeniti še en odlok, sprejet 26. decembra 1919, namenjen odpravljanju nepismenosti, kar je bilo nujno potrebno — čeprav ga je vestno pripravila že predrevolucijska *inteligenca*.

3 *Germes* (Гермес) je bila ruska revija (1907–1918), bolj podobna sedanji nemški reviji *Gymnasium* kot pa *Hermes*; še najbližja ustreznica bi bil morda povojni časopis *Classical World*.

humanistične izobrazbe v vsaki kulturi, ki si zasluži to ime. Isto tezo je zagovarjal nekaj dni pred svojo smrtjo leta 1994, ko se je imel priložnost srečati s privrženci govorne latinščine, ki so prišli iz severne in zahodne Evrope samo zato, da bi lahko z njim v latinščini govorili o latinščini. Vesel je ves večer razpravljaj z zastopniki koncepta *Latinitas viva*. Poročilo o dogodku, opremljeno s številnimi slikami, se je nato kmalu pojavilo v reviji *Vox Latina*.⁴ Bil je eden izmed ustanovnih urednikov te revije, a čeprav je spoštoval njene cilje, pa tekoče rabe latinščine v ustni in pisni konverzaciji ni postavljaj na piedestal. Sestavni del visoke in celo najvišje oblike kulture je zanj predstavljaj sposobnost branja in interpretacije težavnih latinskih literarnih besedil. Filološke veščine zanj niso bile znamenje družbene sprejemljivosti, nekakšne *Salonfähigkeit*, ampak temeljni pogoj, ki določaj pripadnost skupni evropski kulturni tradiciji.

Smisel tega pristopa lahko razumemo šele s pomočjo osnovnih dejstev, ki zadevajaj rusko klasično tradicijo. Sijajno torišče klasicizma v literaturi v obdobju Aleksandra I. je po eni strani povezano z Licejem v Carskem selu in z imeni Aleksandra Puškina in ostalih talentiranih umetnikov, na drugi strani pa z državnim ministrom za izobrazbo, grofom Sergejem S. Uvarovom (1786–1855), zastopnikom klasicističnega trenda v evropski kulturi v vseh njihovih raznovrstnih oblikah.⁵ Izobraževalni sistem, v katerem se je izobrazil Meer Borovski, oče Jakova Borovskega ter zdravstveni tehnik v vojski (1870–1920), je bil zapoznel rezultat reform grofa Dmitrija Tolstoja (1823–1889), ki je svojo dokaj provincialno klasicistično ideologijo uporabljal kot manever proti vsemu revolucionarnemu, vendar je kljub temu pripomogel k razcvetu izobraževalnih dosežkov prejšnjih dveh stoletij. Gledano v celoti je vse to ustvarilo generacijo odličnih znanstvenikov in učenjakov zadnje četrtine devetnajstega stoletja. Kasneje, ko so po letu 1917 zapustili državo ali so jo bili celo prisiljeni zapustiti, so ti učenjaki v emigraciji pripadali smetani evropske kulturne elite. Poleg temeljnih družbenih predpogojev je imel odločilno vlogo v tem procesu tudi razcvet klasične izobrazbe. V tistem času je bilo v Sankt Peterburgu ducat ministrskih klasičnih gimnazij, poleg njih pa tudi štiri ugledne nemške šole, denimo *Petri-Schule* na Nevskem prospektu, ter nekaj priznanih zasebnih gimnazij, denimo šola Karla Ivanoviča Maja na Vasiljevem otoku.

Jakov Borovski je postal dijak Šeste peterburške gimnazije, ki je delovala v stavbi poleg takratnega Ministrstva za šolstvo, poleg ulice Rossi, kjer je še danes slavna šola ruskega baleta. Ta gimnazija je bila zgledna ustanova. Gustav G. Sorgenfrey, takratni ravnatelj gimnazije in poznavalec klasike, je napisal šolski priročnik o rimski antiki ter je preučeval Platonove pedagoške

4 Guy Licoppe, »De itinere Petropolitano,« *Vox Latina* 31, 119 (1995): 63 in nasl.

5 Cynthia H. Whittaker, *The Origins of Modern Russian Education: An Intellectual Biography of Count Sergei Uvarov* (Illinois: Northern Illinois University Press, 1984); v ruskem prevodu *Graf Sergej S. Uvarov i ego vremja* (Sankt Petersburg: Gumanitarnoe Agentstvo »Akademičeskij Proekt,« 1999).

ideje.⁶ Ko je moral mladi Borovski nekoč v ravnateljstvo elegantno pisarno, ga je ta rahlo oštel, ker ni bil tako pozoren kot običajno. »Kaj se ti je zgodilo, Borovski? *Noblesse oblige*.« Starejši Borovski se je rad spominjal te graje, pomešane s priznanjem. »To ni bil navaden človek,« je pri svojih devetdesetih pripomnil v svojih spominih na ta dogodek. V nižjih razredih te gimnazije je latinščino učil izobraženi Čeh Josef Kabele — eden tistih, ki so jih v Rusijo povabili v času reform grofa Dmitrija Tolstoja, da bi spodbujali klasično izobrazbo.

Mlademu učitelju dr. F. Hartzu, ki je na isti gimnaziji učil psihologijo, je bila vseč stara grščina. Predlagal je izbirni tečaj grščine, ki takrat ni bila obvezna, zaradi reforme, ki je nasprotovala reformam grofa Tolstoja; tovrstna nenehna perestrojka je pravzaprav ključ do trajne stagnacije. Skupaj s svojim bratom dvojčkom Grigorijem je bil Jakov Borovski eden tistih, ki so bili pripravljeni po končani gimnaziji nadaljevati s študijem. Učenjaki v mestu niso spregledali uspehov tega para. Kakor koli, ko je Tadeusz Zielinski, v Rusiji znan kot Faddej F. Zielinski, prišel k njima na obisk, sta bila ravno bolna — seveda kar oba naenkrat. Kar pa se tiče dobrega Hartza, je kmalu po tem umrl, ko je poskušal rešiti utaplajočega se otroka.

Sanktpeterburška univerza, ki je bila ustanovljena leta 1819, je bila dokaj pozni sad Pedagoškega inštituta, ki je obstajal že nekaj desetletij prej kot Glavni pedagoški inštitut [*Glavnyj pedagogičeskij institut*] in se je kasneje po Tolstojevih reformah preoblikoval v Zgodovinsko-filološki inštitut [*Istoriko-filologičeskij institut*]. Akademika August Nauck in latinist Lukjan A. Miller (Lucian Müller) sta na inštitutu veljala za vodilni osebnosti na področju grščine in latinščine. Na univerzi je Oddelek za klasično filologijo in komparativno jezikoslovje ustanovil Fjodor B. Graefe. Generacija njegovih učencev je doktorski študij nadaljevala v zahodnoevropskih državah, zlasti na nemških univerzah.⁷ Na univerzi je bila najbolj prepoznavna in značilna za Sankt Petersburg šola Fjodorja F. Sokolova, kjer so sodelovali taki učenjaki kot so bili umetnostni zgodovinar Nikodim P. Kondakov, Ivan V. Cvetajev, epigrafik V. V. Latišev in že omenjeni Tadeusz Zielinski, čudovit učitelj, raziskovalec in razširjevalec klasične kulture v ruski družbi. Eden izmed učencev teh znanstvenikov, Mihail I. Rostovcev, je postal zlasti znan po ruski revoluciji 1917, ko je emigriral.

Podobno kot Salomo Luria in Ilja Bickerman je Borovski študiral skupaj z Zielinskim, Rostovcevom, Sergejem A. Žebeljevim, Grigorijem F. Zereteljem, latinistom in poznavalcem redkih starih tiskov Aleksandrom Malejonom ter grofom Ivanom I. Tolstojem mlajšim. Poleg tega je študiral predvsem

6 Za več o Šesti gimnaziji v Sankt Peterburgu glej pregled *Otchjot o sostojanii Šestoj Sankt-Peterburgskoj gimnazii za 1908–1909 uchebnyj god* [Poročilo o stanju Šeste peterburške gimnazije v šolskem letu 1908–1909] (Sankt Petersburg, 1908).

7 Trude Maurer, *Hochschullehrer im Zarenreich: Ein Beitrag zur russischen Sozial- und Bildungsgeschichte* (Köln: Böhlau, 1998).

skupaj s filologi iz nemških šol, kot so bili Jevgenij M. Pridik, ki je bil pri Ermitažu, Nikolaj Gelvik ali H. Geld (Arminij Held). Mladi Borovski je lahko potencial ruskega izobraževalnega sistema na začetku dvajsetega stoletja spoznal iz osebne izkušnje.

Borovski je imel veliko sodobnikov, ki so na pragu ruskega družbenega prevrata z njim delili njegovo humanistično navdušenje in ustvarjalnost. Skupaj s Witoldom Klingerjem, Stefanom Srebrnim, Erikom Diehlom, Sergejem Radlovom in ostalimi, ki so si kasneje ustvarili ime na Poljskem in v baltskih državah, je sodil v ožji krog učencev Zielinskega. Posebno prijateljstvo ga je vezalo z Adrijanom Piotrovskim, sinom Tadeusza Zielinskega in prevajalcem klasičnih jezikov, ki je kasneje zasedel visok položaj v sovjetskem sistemu, saj je postal predstojnik najbolj ideološko obarvane umetnosti tistega časa — kina. Kasneje, v velikem valu represij leta 1938, so Piotrovskega zaradi njegovega delovanja usmrtili.⁸ Aleksander V. Boldirjev, potomec družine, ki je igrala pomembno vlogo v sanktpeterburškem javnem in kulturnem življenju,⁹ je kasneje skupaj z Borovskim sodeloval pri priročniku *Latinskij jazyk* (Latinski jezik). Salomo Luria, ki je prihajal iz judovske družine, je bil nekaj let starejši in je imel privilegij, da je s kariero začel pred revolucijo, kar je bilo v akademskem smislu precej bolj ugodno. Peter V. Jernstedt, poznavalec koptskega jezika in grških sposojenk v Egiptu, ter Josif M. Tronski, ki se je takrat imenoval še Trocki, sta glede zgodovine obeh klasičnih jezikov sodila ob bok Borovskemu, bila sta vrhunska učenjaka in sta prišla v Leningrad po zaključku študija na Novoruski univerzi (kasneje preimenovani v Univerzo v Odesi). Aretirani Dovatur, ki je v Petrograd prišel v zgodnjih dvajsetih letih, potem ko je diplomiral na saratovski univerzi (ki je bila tesno povezana s peterburško), je bil kot Borovski in njun skupni prijatelj Andrej N. Jegunov učenc nec Sergeja Žebeljeva, Ivana I. Tolstoja in Aleksandra Malejina.

Februarsko revolucijo leta 1917 so pozdravili mnogi predstavniki ruske inteligence in akademskega sveta, oktobrsko pa le redki. Razsvetljijsko stališče zelo izobraženega očeta Borovskega, Juda, ki je prezgodaj umrl, ko je med epidemijo v državljanski vojni skrbel za svoje bolnike, je težilo proti levici. Jakovu Borovskemu vsekakor ni moglo biti žal, da je čerta osedlosti, žaljiva črta, ki je v Rusiji označevala ozemlje, kjer so lahko živeli Judje, končno postala stvar preteklosti.

V dvajsetih letih, v času, ki ga nekateri z mislijo na književnost imenujejo »veliko desetletje« [velikoye des'atiletiye], je bilo življenje polno tragičnih odločitev in usodnih okoliščin. Toda obstajala je tudi nezanemarljiva plast izobražencev, ki so v mnogih pogledih uživali ob novem občutku svobode. Drugače pesnik Boris Pasternak ne bi mogel govoriti o svojih someščanih kot o

8 Prim. Adrian Piotrovski, *Teatr, Kino, Zhizn* (Leningrad: Iskustvo, 1969).

9 Nekaj podobnih povezav lahko razberemo iz vojnih spominov nečaka Boldirjeva, ki je postal prepoznavna osebnost v sovjetski orientalistiki; prim. Aleksander N. Boldirjev, *Osadnaja kniga (blokadnyj dnevnik)* (Sankt Petersburg: Evropski dom, 1998).

»prvi ljubezni Zemlje« [*my — pervaya ljubov' Zemli*]. Vsakdanjik je bil težak in kaotičen, včasih pa tudi poživljajoč. Toda osnova starega izobraževalnega sistema je bila uničena, razveljavljena ali zmanjšana na minimum. Mnogi izkušeni učitelji so izginili, se izgubili ali se porazkropili, tudi s tistimi iz prvega vala masovne emigracije. Ljudje so se morali boriti za obstanek. Kot nekaj drugih pripadnikov njegovega kroga — Adrijan Piotrovski, Salomo Luria, Jurij Tinjanov, Boris Pasternak v Moskvi — je Borovski delal za časopis *Leningrajska pravda*, kjer je pisal dnevne povzetke iz italijanskih časopisov. Seminarji so v tistem času potekali privatno, denimo v Tolstojevi hiši ali v stanovanjih prijateljev, le redko so se odvijali v okviru katere izmed kratkoživih ustanov, ki so nastale na ruševinah stare Univerze.

Šele leta 1932-33 se je na univerzi spet pričel pouk, ki je spominjal na normalnost.¹⁰ To je bila delna rekonstrukcija starega klasičnega oddelka, prikrajšanega za svojo zgodovinsko razsežnost, ki pa se je ponovno pojavila čez nekaj let v novi obliki v okviru Fakultete za zgodovino.¹¹ Zgodovina in filologija sta bili strogo ločeni, pri čemer ni šlo zgolj za delitev dela. Sistem znanja in veščin, ki je omogočal razumevanje starega sveta, je bil raztrgan na dva kosa. Prvi (zgodovina) ni bil zmožen samostojnega dela z viri, drugi (filologija) se je skrčil zgolj na ropotarnico manjših problemov ali globalnih, včasih celo umišljenih rekonstrukcij. Obenem se je represija še okrepila. Aleksander V. Boldirjev, ki je skupaj z Borovskim napisal priročnik *Latinski jezik*, je bil obsojen in je nato kmalu po vrnitvi v Leningrad umrl. Njuno delo je dokončal in objavil Borovski, to je bil njegov prvi pravi literarni, pa tudi človeški dosežek; pri ponovnem urejanju je na prvo stran zapisal tudi posvetilo svojemu prijatelju — *manibus Alexandri amici*.¹² Akademski naziv je nato dosegel, ne da bi zagovarjal doktorsko disertacijo (njegova *kandidatskaya* pomeni sicer isto stopnjo kot nemška *Promotion*), na podlagi svojih raznovrstnih objav.

Treba je reči besedo ali dve o tveganjih, s katerimi so se ljudje soočali zaradi represivnih ukrepov takratnih oblasti. Pogosto je šlo za vprašanje družbenega porekla. Aristid Dovatur je bil sin ruskega polkovnika; Aleksander V. Boldirjev je prihajal iz ugledne družine; oče Andreja Jegunova je služil v mornarici. Tako kot Dovaturjev oče je bil za nekaj let po revoluciji leta 1917 izginil. Vladimirja Beneševiča, ki je bil znan bizantolog in zet Tadeusza Zielińskiego, so usmrtili skupaj z njegovima sinovoma, ki sta bila ravno tako mlada učenjaka. Kaplja čez rob pri ljudeh, ki so orkestrirali kampanjo terorja, je bila verjetno njegova povezanost z emigrantom Zielinskim ter njegov status akademika na Bavarskem. Nekateri učitelji Borovskega so zapustili državo; Hermanna Gelda in Grigorija F. Zeretelija so pregnjali na različnih koncih

10 Tudi v tem času to še ni bil redni oddelek Univerze, pač pa del LILI, kasneje LIFLI; zadnje je akronim za »Leningradskij Istoriko-Filosofsko-Lingvističeskij Institut« (»Leningrajski zgodovinsko-filozofsko-lingvistični institut«). Več o njem v članku Olge Budaragine v isti reviji.

11 Salomo Luria, *Istorija odnoj žizni* (Sankt Petersburg, 2004).

12 Aleksander V. Boldirjev in Jakov M. Borovski, *Učebnik latinskogo jazyka dlja humanitarnyh fakul'tetov universitetov* (Moskva: Vysšaja škola, 1975).

Rusije. Še vedno ne vemo ničesar določnega o usodi direktorja Šeste gimnazije, Gustava G. Sorgenfreyja. Samo nekaj klasičnih filologov je ostalo aktivnih in ti so se močno trudili, da bi združili preostale — Sergeja Žebeljeva, Ivana Tolstoja, Jevgenija Pridika in Nikolaja Gelvika. Brat Josifa Trockega je bil podvržen preganjanju; toda le majhna sprememba v priimku, ki je pomenila jasno ločnico med bratoma in se je hkrati izognila podobnosti z zloveščim psevdonimom ambicioznega komunista Leva Bronštejna, je Josifu Mojsejeviču rešila življenje; v učenih krogih po Evropi je postal poznan pod imenom Josif Tronski (1897–1970).

Na poti in po križiščih terorja niso obstajala nikakršna trdna pravila. Opazimo lahko kvečjemu to, da so se tisti, ki so se držali stran od moči in ideologij — marksizma, marizma¹³ ter podobnih — in ki niso dobili preveč visokih položajev znotraj sistema, izkazali za manj uspešne, ampak precej bolj varne: eden od strašnih primerov za to ugotovitev je bil zgoraj omenjeni Adrian Piotrovski. V takih sistemih je še posebej nevarno, če te opazijo; včasih je to usodno.

Včasih so zunanje in naključne okoliščine (kot denimo vrsta dvatisočletnic znamenitih rimskih pesnikov v sovjetskem času) dobile vlogo, ki je bila sprejemljiva tudi za novi, sovjetski svet. Praznovanje obletnice rojstva ali smrti pomembnih antičnih avtorjev je veljalo za primerno, saj je šlo za del svetovne dediščine; to je še posebej veljalo pri piscih, ki so jih cenili klasiki marksizma, denimo pri Lukreciju. Kasneje so prišli na vrsto Vergilij, Horacij in Ovidij. Vse te okrogle obletnice so se zvrstile v času Borovskega in vse so navdihovale njegovo muzo. Borovskemu je bil najljubši Lukrecij, ne samo kot epikurejec; po profesorjevem mnenju je bil predvsem pesnik z nekakšnim tragičnim nadihom. To je bilo absolutno iskreno občutje, ki ga je denimo zastopal tudi znameniti učenjak in rojeni prevajalec Fjodor A. Petrovski iz Moskve, navkljub dejstvu, da je bilo epikurejstvo uradno veliko bolj dobrodošlo kot denimo platonizem ali Aristotelova metafizika. Pri izobražencih sovjetskega časa je šlo v takšnih primerih velikokrat za nekonformizem v odnosu do caristične ideologije, ne pa za konformizem v odnosu do nove sovjetske, ki bi naredil življenje bolj udobno in ponujal solidne priložnosti za objavo.

Kar se tiče akademskega življenja, so ga na nekaterih univerzah v določeni meri obnovili, vendar v omejenem obsegu. Univerzitetni učitelji niso uživali varnosti in niso bili dobro preskrbljeni. Borovski je postal izredni profesor; naziva rednega profesorja ni dosegel vse do konca svojega življenja. Druga svetovna vojna je za leningrajsko akademsko življenje pomenila vrsto preizkušenj, bombardiranje mesta in lakoto. Stari akademik Sergej Žebeljev je

13 »Marizem je bil sprva nov in nekoliko ambivalenten termin, ki je iz drznih rekonstrukcij akademika Nikolaja J. Marra (1864–1934) naredil nekakšen simbol prenove pod egido marksizma kot državne ideologije. Po Stalinovem članku v časopisu *Pravda* (1950) in padcu marizma je njegove nekdanje privržence — kot se je v Rusiji pogosto dogajalo — obdal svetniški sij mučeništva. Uravnoteženo obravnavo zgodovine marizma je objavil Vladimir M. Alpatov, *Istorija odnogo mifa: Marr i marrizm* (Moskva: URSS, 2004).

umrl na poti na delo; Sofijo Melikovo-Tolstojevo, ki je zbolela za distrofijo, so odpeljali iz mesta in čez nekaj tednov je, tako kot mnogo drugih, umrla na poti. Borovskega so pripeljali v Saratov, kjer je imelo takrat zatočišče osebje leningrajske univerze, v zelo slabih okoliščinah. To seveda ni bil pravi čas za analizo državne politike; zmago si je kasneje prebrisano prilastil Stalin s svojimi ideologi.

Ponovni preobrat je prišel kmalu po koncu vojne; Stalin se je bal dostojanstva, ki so si ga spet pridobili ljudje zaradi mnogih žrtev, s katerimi so prišli do zmage. Prišel je nov val terorja, na mnogih ravneh. Pod zvanečim geslom boja proti »kozmpolitizmu« se je razmahnil antisemitizem. Še več, v umetnostih, v književnosti in celo v astronomiji so odkrili »formalizem«. ¹⁴ Borovski tega ni mogel spremeniti, vendar ni zapustil svojih prijateljev in ljudi, ki jih je spoštoval ali občudoval. Svojemu kolegu Aristidu Dovaturju je v delavsko taborišče pošiljal knjige. Tragedije *Oedipus Tyrannus* upravniki niso spustili v taborišče, morda zato, ker so v njej videli politični namig na Stalina; toda Dovatur je preživel in ob svoji vrnitvi povedal, kaj se je zgodilo.

Nekaj podobnega se je zgodilo po napadu sovjetskega satrapa Andreja A. Ždanova na pesnico Ano Ahmatovo leta 1946. ¹⁵ O tem pričujeta arhiv Ahmatove v njenem muzeju v Sankt Peterburgu in arhiv Borovskega samega, ki ga hrani *Bibliotheca classica*. Tistega dne, ko je bil zlovešči članek objavljen v časopisu *Leningrajska pravda*, 20. avgusta 1946, je Borovski, ki je pesnico vedno visoko cenil, poiskal njen naslov, vzel nekaj svojih separatov, pozvonil pri vratih Ahmatove in ji jih v znak svoje solidarnosti podaril. Ahmatova je bila sprva previdna, saj se je bala provokacije, kasneje pa je razumela gesto tega človeka, ki je bil zanjo neznanec, in je separate previdno skrila med svoje knjige, da ne bi hrabrega in olikanega učenjaka spravila v nevarnost.

Dve epizodi iz povojnega časa jasno kažeta, kako nedosledna in celo kontradiktorna je znala biti sovjetska kulturna politika. Najprej je tu Stalinov poskus, da bi latinščino znova uvedli v nekatere srednje šole, na primer v nekdanjo *Annenschule*, ki je tako zelo izstopala po kvaliteti; ¹⁶ tja so med drugim hodili Tadeusz Zielinski, zgodovinar starega veka Vasilij V. Struve in folklorist Vladimir Propp. Poskus se je izjalovil, čeprav so bili Borovski in ostali filologi pripravljeni izkoristiti položaj in podpreti nenadno pobudo, verjetno poro-

14 Aristid Dovatur, čigar bratranec Aleksander N. Dešč je bil znan astronom v Pulkovskem observatoriju, mi je povedal zabavno zgodbo. Ko je padel ukaz, da je treba odkriti in odpraviti formalizem v astronomiji, znanstveniki niso vedeli, kaj naj bi to pomenilo. Dolgo časa so si belili glavo, dokler ni nekdo radostno vzkliknil: »Že razumem! Do formalizma v astronomiji pride, kadar se ti v račun prikrade matematična napaka.«

15 Najprej je izšlo »Postanovljenje Orgbjuro Tsentralnogo kabineta VKP(b) o zhurnalach *Zvezda* i *Leningrad*« 14. avgusta 1946, sedaj dostopno na spletu. Besedilo je književnika Mihaila Zoščenka označilo kot enega izmed skupine »prostakov in sodrge« [*poshljaki i podonki*]. Andrej A. Ždanov je prišel v Leningrad, da bi izvedel v resoluciji objavljene ukrepe. Posledice so bile tako za Ahmatovo kot za Zoščenka do konca življenja katastrofalne — in grozljive za večino drugih spodobnih avtorjev.

16 Danes je to šola številka 239 v Sankt Peterburgu.

jeno iz Stalinovih osebnih spominov na svoj študij v tbilisijskem semenišču. Toda cela generacija latinistov je povečini že izginila ali postala žrtev represije, ki jo je povzročila družbena maščevalnost. Nikjer ni bilo nikakršnega kulturnega kapitala, ki bi lahko podpiral šarlatansko zasnovani eksperiment.¹⁷ Izkazalo se je, da je vse prelahko uničiti množico odličnih učiteljev — in vse pretežko ustvariti nekaj zadovoljivih.

Druga epizoda je povezana z usodo klasičnega oddelka na leningrajski univerzi, ki se je znašel v neposredni nevarnosti. Ko so opustili uradno prevlado marizma, ki so ga uporabili kot novo sovjetsko orožje proti tradicionalni indoevropetiki, so se oblasti odločile, da odpravijo preostanke nekdanje fascinacije z mrtvimi jeziki kot nekaj, kar je za sovjetsko družbo nepotrebno. Oddelek za klasično filologijo v Leningradu se je moral boriti za obstoj; da bi pomagali lastni disciplini, so se filologi takoj povezali z drugimi uglednimi učenjaki, kot je bil denimo Boris A. Larin z rusistike. Borovski je bil predstojnik v težkem obdobju med letoma 1950–55. Skupaj z nekaterimi sijajnimi sodelavci je pisal pisma in peticije ljudem na vplivnih položajih,¹⁸ s čimer so uspeli ohraniti *status quo* vsaj na univerzah v obeh ruskih prestolnicah.

V prvem poststalinističnem obdobju so nekatere zločine Stalinovega režima obsodili kot »posledice kulta osebnosti«; to je bila previdna poteza partijskega kroga okoli Hruščova, ljudi, ki jih je bilo očitno strah soočenja z obtožbami zaradi lastne vloge ter so vse zločine raje povezali z imenom mrtvega tirana. Borovski te razlage ni bil pripravljen sprejeti. Na pogrebu hčerke Zielinskega Ljudmile (Amate) Faddejevne Beneševič leta 1967 je dejal: »Vsak poskus, da bi to preteklost olepšali in jo zakrili z idealističnim izrazom *kult osebnosti*, je prostaški.«¹⁹ Sam je ponudil natančnejši opis z lastno latinsko formulacijo — *foede civilia iura perempta*, »grozovito uničenje državljanskih pravic«.²⁰ Kasneje je uporabil vse možne poti in skušal univerzitetnim oblastem dopovedati, kako škandalozno je, da se leningrajska državna univerza imenuje po Ždanovu. Dolgo je trajalo, preden so spremenili ime, toda za dejstvo, da je ta sramota trajala še tri desetletja po odjugu v času Hruščova, med letoma 1958 in 1989, ni bil kriv Borovski.

17 Salomo Luria, »Iz vospominanj o Marke Naumoviche Botvinnike,« *Drevnij mir i my* 1 (1997), 187.

18 Eno od pisem, po vsej verjetnosti napisano leta 1955, je nedavno objavila Natalja M. Botvinnik. Glej njen dodatek Valeriju Durovu, v: »Overview of the history of the classical department at the Philological Faculty of the Leningrad University for years 1932–2002,« *Philologia classica* 6 (2004): 18 in nasl. (= *Cathedra Petropolitana* 70, Sankt Petersburg), skupaj s pismom Borisa A. Larina, Josifa M. Tronskega in Jakova M. Borovskega Glavni komisiji komunistične partije Sovjetske zveze. V arhivu Borovskega (*Bibliotheca classica*, mapa VIII) je še nekaj dodatnih dokumentov, povezanih s takratnim dogajanjem.

19 Zdaj objavljeno v seriji, ki jo izdaja *Bibliotheca classica*; prim. Borovskij, *Opera philologica*, 197. V ruščini je rekel: »Kazhdaja popytka prikrasit eto proshloje, zamaskirovat jego idealisticheskim terminom *kulta lichnosti beschestna*.«

20 Izraz lahko najdemo v pesmi št. 49, ki jo je Borovski napisal leta 1977 ob osemdesetletnici Aristida Dovaturja. Avtor citira iz lastne pesmi št. 36 iz leta 1964, posvečene Josifu in Mariji Tronski; prim. Borovski, *Opera philologica*, 449 in 441.

Današnja generacija bo znala zasluge Borovskega kot oddelčnega predstojnika v času pred Hruščovom in do dvajsetega kongresa komunistične partije leta 1956 ceniti bolj, kot so jih cenile prejšnje generacije. To je jedrnato, vendar jasno potrdil tudi pokojni bizantolog Jakov N. Ljubarski, ki je takrat še študiral.²¹ Borovski je na veliko načinov podpiral tudi Aleksandra Zajceva, ki so ga leta 1947 aretirali in zaprli v razvpiti psihiatrični zapor v Kazanu; treba je omeniti, da je poučevanje Zajceva na univerzi v šestdesetih letih nato pomenilo vpliven premik ter je ostalo pomembno vse do konca dvajsetega stoletja.²²

Borovski je bil vaju nenehno delati, veliko je učil, nadziral raziskovalno delo svojih učencev, prevajal, urejal in pregledoval delo drugih. Njegov pristop poučevanja ni bil tak kot denimo pristop Aristida Dovaturja, ki je bil karizmatičen učitelj začetnikov in podpornik vseh mladih učenjakov. Borovski je bral avtorje s študenti višjih letnikov ter je skušal iz njih narediti klasične filologe *sub specie aeternitatis*, kot bi temu lahko rekli, tako v predavalnici kot doma. Sodeloval je pri akademskih prireditvah; njegovo spretnost v latinski stilistiki ter njegovo človeško dostojanstvo so občudovali vodilni filologi vseh nazorov in vseh generacij.²³ Njegove ohranjene latinske pesnitve so zdaj vključene v njegova *Opera philologica* pod naslovom *Carmina Graeca et Latina*.²⁴

Kar se tiče kasnejših znanstvenih dosežkov je Borovski pripravil in pri Teubnerju objavil *editio correctior* Marcijala.²⁵ Prav tako odlična je bila njegova moskovska izdaja dela *Philobiblon* Richarda de Buryja iz leta 1984, kjer je latinski tekst objavljen skupaj z imenitnim ruskim prevodom in jedrnatim komentarjem te angleške bibliofilske razprave. Obenem je nadaljeval s pravo knjig, ki jih je potreboval za univerzitetno poučevanje, in s prevajanjem antičnih in modernih znanstvenih besedil.²⁶ Skrbno urejanje *Slovarja latinskih krilatic* (*Slovar krylatych latinskih slov*), dragocenega pripomočka za izobraženo publiko, je bilo več let v središču njegovih prizadevanj. Do zdaj so izšle že štiri izdaje²⁷ in jih bo verjetno sledilo še več; knjiga je za Rusijo nekakšen svetilnik evropskega izročila v morju šarlatanstva in samozavestne nevednosti.

21 Jakov N. Ljubarski, »Kafedra v poslevojennyje gody,« *Cathedra Petropolitana* 70 (2004), 52–57.

22 To je bil verjetno eden od razlogov, zakaj je Aleksander I. Zajcev, ki je bil kot učenjak nekoliko podoben Salomonu Lurii, o Borovskem vedno govoril kot o svojem učitelju *par excellence*. O Zajcevu in njegovi vlogi v ruski klasični filologiji glej *Drevnij mir i my* 3 (2003): 191–236.

23 Pavel N. Berkov, izjemen rusist, je na svečanih sejah Filološke fakultete javno prebral nekaj ruskih prevodov poezije Borovskega; za nekatere pesmi, med njimi je tudi čudovita pesnitev *Carmen Lomonosovianum*, prim. *Opera philologica* 426, 433 in nasl., 436, 438 in nasl., 441 in nasl., 444.

24 Številke 1–61.

25 Uredil Wilhelm Heraeus, 1924; objavljeno v Leipzigu, 1976 in 1982.

26 Popolna bibliografija Borovskega (*in spe*) je objavljena v delu *Opera philologica*, 15–24.

27 Četrta izdaja, ki so jo kasneje voljno ponatisnile prebrisane založbe, je bila dokončana v dneh po njegovi smrti pomladi leta 1994 in je postala znak prebujajoče se skupnosti klasičnih filologov v Sankt Peterburgu; pri nalogi so sodelovali vsi latinisti, povezani z gimnazijo. Izšla je v Moskvi leta 1999.

Če skušamo posplošiti pogled Borovskega na klasično filologijo, lahko rečemo, da v njej nikoli ni videl okraska za kultivirano obliko družabnosti. Kot učenec Zielinskega je v humanistični izobrazbi slutil predpostavko za jezikovno in kulturno enotnost Evrope in jamstvo za njeno moč. Filološka kultura je nujna tako za nadaljevanje tega izročila kot za nacionalno in nadnacionalno identiteto civiliziranih narodov. Borovski je bil oster kritik. Bil je varuh in branilec humanistične omike in filološke izobrazbe v ozračju, ki je tem vrednotam izrazito nasprotovalo.²⁸ Tega seveda ni jemal osebno. Postavil je diagnozo o izrazitem propadu filološke kulture — s čimer je mislil na sovjetsko Rusijo, saj ni, kolikor mi je znano, nikoli potoval preko njenih meja.

Vse svoje življenje je Borovski ostal hvaležen svojim univerzitetnim profesorjem, s posebnim navdušenjem pa je vedno govoril o svojih prvih učiteljih s Šeste peterburške gimnazije. V zadnjih desetletjih svoje kariere je s prizvokom nujnosti zagovarjal javno zahtevo, naj državne oblasti ukrepajo ter ustanovijo vsaj nekaj filoloških šol, ki bodo gradile na pouku klasičnih jezikov — po možnosti obeh — in »na razlagi tekstov, težavnih za takojšnje razumevanje«.²⁹

Ko se je Stalinov povojni poskus z latinščino v srednjih šolah izjalovil, je postalo jasno, da za redno poučevanje jezika v mnogih srednjih šolah ni pravih pogojev. Toda *Cato philologus* ni sanjaril o starih imenih, ki so danes v modi in ki ne povejo prav ničesar o ustanovah, ki si jih nadevajo. O obujeni gimnaziji svojih sanj je Borovski govoril kot o »filološki PTU«, uporabil je torej oznako za družbeno nepretenciozno poklicno šolo, ki je dijakom posredovala predvsem obrtno znanje.³⁰ Kot poročajo, je razmišljanje Borovskega o pomenu zgodnjega učenja klasičnih jezikov in gramatično odgovornega branja antičnih avtorjev opazil tudi papež Pavel VI. Njegova okrožnica o latinščini, napisana v klasični latinščini, je — presenetljivo — prišla iz Sovjetske zveze.³¹ Borovski je trmasto zahteval, da je treba z zgodnjim študijem klasičnih jezikov začeti vsaj v nekaterih šolah. Njegov poziv je obrodil sadove v njegovem triindevetdesetem letu. Prvo klasično gimnazijo so obnovili leta 1989 — seveda v prilagojeni obliki — kot Šolo 610 v Sankt Peterburgu.

Kot pristen in korekten epikurejec je Borovski gojil tudi kult prijateljstva, ki se je izkazal za koristen, celo nepogrešljiv element v sovjetskem

28 Pogosto je recenziral dela s področja rusistike ali ruskih prevodov iz sodobnih jezikov, ter skušal pokazati, kako je pomanjkanje klasičnega izobraževanja pogosto škodljivo. Ruske slovarje je prebrljal v celoti, denimo tistega v štirih knjigah ter velik del tistega v sedemnajstih, le zato, ter na tej podlagi razvil svoje resnično pesimistično mnenje o poklicnih pomanjkljivostih, do katerih pripelje zanemarjanje antičnih jezikov in višjih ravni filološkega znanja.

29 Koncept Borovskega se zdi skoraj trivialen, vendar je daleč od tega. Poskusi, da bi se vrnil k izgubljenim dosežkom filologije s pomočjo govorjene latinščine, se zdijo didaktično uporabna, vendar *per se* nezadostna pot k temu drznemu cilju. Borovski je tu *more philologo* nadaljeval delo Zielinskega, ki pa je seveda živel v drugačni družbi; glej Borovski, *Opera philologica*, 604, opomba 121–123.

30 Glej reference v: Borovski *Opera philologica*, 604, opomba 123.

31 Enrico Falqui, »Russi e Senegalesi difendono il latino« v časopisu *Il Tempo*; članek je bil pozneje ponatisnjen v zborniku *Acta omnium gentium ac nationum conventus* (Rim, 1968), 436 in nasl.

ozračju preganjanja izobražencev, zakoreninjenem še v predrevolucionarnem odnosu do inteligence. Ker je bil sam deležen osebne svobode in je od svojega dela dobival skromen dohodek,³² je svoje stare kolege, znanke in učence vabil k sebi domov na večerje. Njegova hiša ni bila razkošna, vendar je bila za sovjetske razmere nenavadno lepo urejena. Ob obletnicah prijateljev je pisal verze v latinščini, na njihovih pogrebih pa je imel govore. Dobo je ujel v treh elegičnih distihih, ki jih je v svojih pesmih vestno uporabil dvakrat:

*Quid nos, dura aetas, perpessi non sumus? Unde
hostilis nobis non metuenda manus?
Vidimus horrifero concussum turbine mundum
vix bene cardinibus sidere mole sua,
vidimus heu fæde civilia iura perempta —
absint a verbis omina dira meis...*³³

Preizkušenj polna doba, le česa še nismo pretrpeli?
Iz katere smeri nam ni pretel sovražnik?
Videli smo, kako se je svet zatresel v strašnem viharju
in se komajda spet vrnil na svoje tečaje,
ko smo že zrl v grozovito uničenje državljskih pravic —
Bog ne daj, da bi se te strahote kdaj ponovile ...

Poleg svojih kolegov in prijateljev Boldirjeva, Jegunova, Dovaturja, Lurie in Tronskega je ohranjal stik z družino Zielinski ter je denimo pisal Feliksu Zielinskemu po smrti njegove zgoraj omenjene sestre Ljudmile F. Beneševič.³⁴ Del zapuščine Zielinskega je zato pristal v Arhivu sovjetske akademije znanosti v Leningradu. Izjemno dejanje prijateljstva je bila objava velikega dela Salomona Lurie (1891–1964) *Democritea* v letu 1970; avtorja so v zadnjih desetletjih življenja izgnali v Lvov. Borovski je bil pri tej posthumni izdaji glavni urednik.

Če posplošimo metodo, po kateri je Borovski živel in delal v sovjetskem obdobju, lahko razberemo nekaj načel, po katerih se je ravnal. Njegovo vedenje ni bilo protisovjetsko; točneje bi bilo reči, da je bil kot človek bistveno neprilagojen sistemu in si ni dovolil koncesij, ki bi posegle v njegovo notranje življenje. Najprej in predvsem ni hrepenel po uspehu, da o nazivih in položajih sploh ne govorimo. Ta lastnost mu je verjetno rešila življenje in svobodo; najbolj nevarno stvar je v sovjetskem sistemu predstavljal prav uspeh, viden položaj znotraj samega sistema, kot denimo razločno kažeta življenje

32 Tako Jakov Borovski kot njegov brat dvojček, ki je bil inženir, nista bila nikoli aretirana, njun mlajši brat Aleksander pa je moral v izgnanstvo. Njuna mati Amalija Borovska je šla za svojim najmlajšim sinom v Čelkar v Kazahstanu in je tam tudi umrla.

33 Ljubarski, »Kafedra v poslevojenyje gody,« 52–57.

34 Pismo Borovskega Feliksu Zielinskemu iz leta 1967; glej Borovski, *Opera philologica*, 610 in nasl.

Adriana Piotrovskega in posmrtna usoda Nikolaja Marra; za Vladimirja N. Beneševiča (1874–1938) je bila usodna izvolitev v Bavarsko akademijo; in tako naprej.

Seveda, nekajkrat so od njega v zameno za kaj resnejšega in potrebnega terjali zadržan izkaz poslušnosti ali celo majhno koncesijo. Borovski se je moral denimo leta 1950 udeležiti strašansko pustih predavanj o marksizmu; s tem je dobil priložnost, da je lahko v težkih časih zagovarjal oddelek, da je lahko poskusil najti delo za kolege v izgnanstvu, kot je bil Dovatur, in da je lahko posredoval za preganjane učence, kot je bil Zajcev.³⁵ Včasih je bilo treba navzven prikimati, če je hotel ohraniti košček notranje svobode. Neki očividec nam je ohranil pomenljivo anekdoto. Kot predstojnik oddelka za klasično filologijo je moral Borovski sodelovati v nekakšnem uličnem protestu, ki je bil pravzaprav bolj ulična procesija. Tam, pod rdečimi zastavami, predirno glasbo in izbranimi parolami ... je stopal Borovski, zatopljen v *latinski* pogovor s svojim študentom, kar je težko interpretirati kot znamenje resnično proletarskega duha.³⁶

Nepotrpežljivost v resnici ni bila le osebno pogubna, ampak tudi družbeno neproduktivna. Po strašanski poplavi v Firencah novembra 1966, ko je prepolna struga reke Arno uničila velikansko količino starih knjig, je Borovski na sestanku oddelka omenil to katastrofo in predlagal, da bi brez odlašanja zbrali denar za pomoč. Sledila je težka tišina. Njegov sodelavec (in nekdanji učenec, ki je bil povezan s fakultetno partijsko celico) je nato z glasom, ki se je tresel od notranje napetosti, zajecjal: »Ni še bilo ... signala ...« Nihče se ni odzval na plemenito pobudo. Razumno pravilo, ki so se ga večinoma držali dostojni ljudje tistega časa, je bilo: ne sprejemaj drznih korakov, vendar se nikoli ne postavi v podrejen položaj, in nikoli ne skušaj prehiteti tistih na vodilnih mestih. Celó v svojem vsakodnevnem življenju je poskušal obdržati izredno stopnjo samostojnosti. Sistematično je denimo vlagal in dobival manjše tožbe proti državnim založbam; to je bilo skrajno nenavadno in se je zdelo v ozračju pravnega nihilizma, ki ga je sovjetska praksa vsilila ruski inteligenci, celo zabavno.

Na podlagi izkušenj Borovskega pridemo lahko do novega sklepa: kategorično nasprotovanje v totalitarnih režimih vedno znova izkoreninjajo, tudi če tega nihče ne pove. Delna kritika, ki predpostavlja (ali daje vtis, da predpostavlja) določeno mero sprejemanja, sproži precej manj radikalen odziv. Komunisti so bili navkljub svoji brutalnosti obenem zelo dojemljivi. Po drugi strani pa ne glede na vse, kar ti režimi pripovedujejo o svoji samozadostnosti, potrebujejo solidno znanje ter stabilno vsakodnevno poučevanje in izobraževanje, saj bi bilo drugače težko organizirati življenje z vsaj trohico konsistentnosti.

³⁵ Borovski, *Opera philologica*, 608 in nasl.

³⁶ Ljubarski, »Kafedra v poslevojennyje gody,« 56 in nasl.

Glavni cilj je v takih okoliščinah predstavljalo notranje dostojanstvo; ne iskanje vrlin, temveč vztrajanje pri njih. Ljudje kot Borovski niso skušali bežati pred ideali svojega otroštva. Prav nasprotno, ti ideali so zanje postali absolutni in bistveni. Stara ruska inteligenca je imela kar nekaj napak, vendar dlakocepska odvisnost od gmotnega blagostanja ni sodila mednje. Za razliko od večine prijateljev ni bil Borovski niti redni profesor na univerzi niti akademik niti član Zveze pisateljev ali česa podobnega. Bil pa je vesel, da je imel radovedne učence in da je videl zrasti Prvo klasično gimnazije, ki so jo zgradili učenci njegovih učencev in se pri tem sklicevali na njegov navdih. Na to je bil vsaj tako (in sčasoma še bolj) ponosen kot na svoj naziv *Academiae Latinitati fovendae socius conditor* v Rimu — naziv, ki ga je z nekaj ironije uporabljal v pomanjkanju zunanje samoidentifikacije v svojih poznejših letih. Ker mu nikoli ni bilo dovoljeno obiskati Rima, je svoj naziv včasih navajal skupaj z naslovom: »Roma, Piazza di Cavalieri di Malta, 2.«

Njegov vpliv na dobo je bil počasen in obroben, vendar trden in na koncu izrazito dragocen. Kar se tiče vpliva dobe nanj, ga je ta izoblikovala v trdnosti značaja in ga vodila do bistvenih vidikov njegovega poklica. Vse bolj se je osredotočal na filološke spretnosti kot take. Filologija, ki jo je utelešal, je bila vse bolj *philologia militans* kot *philologia triumphans*. V takšnem času pride do izraza disidentski potencial filologije. Ko je filologija v nevarnosti, zahteva pogum in daje moč.

Če se na življenje, delo in izkušnje Borovskega ozremo kot na celoto, lahko vidimo, da sprva ni prijateljeval z ruskim carskim režimom, prav tako kot ni bil sovražnik revolucije. V svojem brezpogojnem vztrajanju pri evropskih kulturnih vrednotah, ki imajo za podlago antiko, je sčasoma spoznal, da znotraj novega sistema ne moreta živeti in rasti ne humanistika ne izobraženi sloj. Odločil se je in ga zavrgel. Če je Borovski prihod komunizma pozdravil z nekaj naklonjenosti, se je od njega tudi poslovil brez slehernega obžalovanja.

Prevedla Sonja Zupančič